

Alžbeta Gwerková-Göllnerová (1905 – 1944): stav výskumu, diskusia, perspektívy

Magdalena Bystrzak

BYSTRZAK, M.: Alžbeta Gwerková-Göllnerová (1905 – 1944): state of art, discussion, perspectives

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 68, 2021, No. 2, p. 186-192

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.2.9>

ORCID ID: 0000-0002-4485-1419

Key words: The First Czechoslovak Republic, Alžbeta Gwerková-Göllnerová, feminism, canon, cultural memory

Research activities and civil actions of Alžbeta Gwerková-Göllnerová have recently become the focus of research attention. This contribution provides an overview of the literature on the topic and summarises the perspectives that were brought about by the interdisciplinary discussions that emerged from the online research seminar that took place on 28th January 2021. The seminar was organised by the Institute of Slovak Literature of the Slovak Academy of Sciences and civil organisation Reminiscencie. It was a preparatory stage for the multi-authored monograph on Alžbeta Gwerková-Göllnerová. The aim of the publication is to provide a collection of contemporary interpretations of her life and work, evaluate the accessible materials and create room for editorial preparation of archival documents. The publication primarily focuses on evaluating the position of Alžbeta Gwerková-Göllnerová as a representative of the state-forming Czechoslovak milieu in the context of the First Czechoslovak Republic and on an adequate evaluation of her positions and activities during the First Slovak Republic. Apart from that, the authors aim at mapping women's handling of progressive, democratic reformism of the 1930s. The publication equally wishes to address the topic of canonisation of chosen aspects of the post-1989 cultural memory.

Kľúčové slová: 1. Československá republika, Alžbeta Gwerková-Göllnerová, feminizmus, kánon, kultúrna pamäť

Aľžbeta Gwerková-Göllnerová uverejnila medzi rokom 1930, keď publikovala v češtine v časopise *Bratislava* svoju prvú štúdiu o začiatkoch reformácie v Banskej Bystrici (Göllnerová 1930), a rokom 1939, keď vyšlo druhé vydanie zborníka *Žena novej doby* s podnázvom *Kniha pre národnú výchovu ženy* (Göllnerová 1939), približne päťdesiat článkov, vrátane recenzií a odborných štúdií, monografiu o Józsefovi Eötvösovi a niekoľko knižných prekladov súvekej maďarskej literatúry (románov Dezsóa Szabóa, Zsigmonda Móricza a Dezsóa Kosztolányiho). V tom čase aktívne „slúžila“ prvej Československej republike ako kultúrna pracovníčka, propagátorka maďarskej literatúry, aktivistka ženského hnutia, stredoškolská učiteľka v Spišskej Novej Vsi, Rimavskej Sobote, Bratislave a Banskej Štiavnici. Bola členkou mladej slovenskej poprevratovej generácie, ktorá mala skúsenosť s demokratickým školstvom, a patrila k tej skupine mladých, od ktorých sa veľa očakávalo, ale aj k tej skupine žien, ktoré boli rozhodnuté pre akademické povolanie. Zúčastnila sa rozmanitých vedeckých a kultúrnych podujatí, okrem iného Zjazdu mladej slovenskej generácie v Trenčianskych Tepliciach (1932), VII. Medzinárodného kongresu historických vied vo Varšave (1933), VII. Kongresu Medzinárodnej federácie vysokoškolsky vzdelaných žien v Krakove (1936), Kongresu slovenských spisovateľov v Trenčianskych Tepliciach (1936) a VIII. Medzinárodného kongresu historických vied v Zürichu (1938). Mnoho svojich plánov nezrealizovala a jej súkromná korešpondencia z tridsiatych rokov naznačuje, že bola v ustavičnom zhone. Demokratický štát považovala pritom za jedinečnú šancu nielen pre Slovensko, ale aj pre československé ženy. V roku 1937 sa rodným priezviskom Göllnerová podpísala pod vyhlásením, ktoré členovia Štefánikovej československej spoločnosti adresovali Vavrovi Šrobárovi s tým, že ich organizácia „slovom má ukázať a dokázať, že československá národná jednota nie je ani blud, ani minulosť ani nerealita, ale bohatý zdroj činnosti v prospech nášho československého národa a štátu“.¹ V závere tridsiatych rokov, v čase radikalizácie spoločenských nálad, jej bola najbližšia nielen čechoslovakistická a štátotvorná pozícia „stredú“, ale aj demokratická „osveta“, s ktorou prišla najmä ako zostavovateľka zborníka *Žena novej doby* (v prvom vydaní v roku 1938 s podtitulom *Kniha pre výchovu demokratickej ženy*, v druhom vydaní v roku 1939 s podtitulom *Kniha pre národnú výchovu ženy*). Po septembri 1938, keď sa zamestnala ako učiteľka Gymnázia Andreja Kmeťa v Banskej Štiavnici, chystala A. Gwerková-Göllnerová okrem iného monografiu o Elene Maróthy-Šoltésovej a napísala niekoľko slovakistických literárnovedných štúdií, ktoré ostali v rukopise. Koncom vojny sa ako členka banskoštiavnického Revolučného národného výboru zúčastnila Povstania, v novembri 1944 bola zatknutá a väznená v Banskej Bystrici, v decembri 1944 bola vo veku 39 rokov popravená v Kremničke.

Po roku 1948 bola prítomnosť A. Gwerkovej-Göllnerovej v širšom kultúrnom povedomí, aj vzhľadom na jej prvorepublikový životopis, veľmi slabá. Viaceré dobové zmienky a ojedinelé odborné štúdie zo šesťdesiatych rokov, ktorých autorom bol Emil Oliver Bakoš, sa vzťahovali najmä na jej povstalecké a vedecké aktivity. Po roku 1989 bola publikovaná Bakošova práca koncipovaná v šesťdesiatych rokoch (*Literárno-historické a kritické práce Dr. Aľžbety Göllnerovej-Gwerkovej*, 2003) a beletrizovaný prepis súkromných listov (*Korešpondencia Edmunda*

1 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Vavro Šrobár, list A. Gwerkovej-Göllnerovej a iných Vavrovi Šrobárovi, sign. 173 B 22.

188 *Gwerka s dr. Alžbetou Göllnerovou-Gwerkovou*, 2008). Bokom ostalo nielen všetko to, čo A. Gwerková-Göllnerová podnikala ako aktivistka ženského hnutia, ale aj jej „oddanosť“ veci v 1. ČSR, najmä hlásanie demokratických postojov, podpora myšlienky československej jednoty a činnosť vo viacerých občianskych spolkoch. Bakošove práce, poznačené limitmi dobovej interpretácie a po roku 1989 neaktualizované, sú síce ojedinelým zdrojom informácií, no ponúkajú len časť overiteľných údajov. Didakticko-mentorský a miestami direktívny štýl pritom naznačuje, že v tridsiatych rokoch mala A. Gwerková-Göllnerová ambíciu ovplyvniť verejnú mienku a byť viditeľnou súčasťou dobového kultúrneho a vedeckého diania.

To, s čím sa v súvislosti s výskumom aktivít A. Gwerkovej-Göllnerovej konfrontujú dnešní výskumníci, priliehavo zhrnul Jiří Ševčík, keď položil otázku, ako v dokumentoch „prečítať dobu, s čím sa identifikovať, čomu veriť, a preto zachovať, čo poprieť, vylúčiť“ a „ako rozlíšiť textový odpad“ (Ševčík 2008: 10). A preto: je problém, ako vylúpnuť to, čo je relevantné, všimnúť si to, čo je protirečivé, a vyčistiť jej biografiu od nánosu selektívnej interpretácie. A. Gwerková-Göllnerová bola pritom činná v mnohých oblastiach – ako historička, prekladateľka, literárna vedkyňa, hungaristka, slovakistka, učiteľka, odbojárka. Vecné zhodnotenie jej pozície v dobovom dianí vyžaduje preto medziodborovú diskusiu, opätovné overovanie archívnych prameňov, hľadanie nových zdrojov, všímanie si jej biografie v širšom rámci vývoja spoločnosti a na pozadí politických zvrátov, ktoré ovplyvnili jej pracovné podmienky a životný osud. Z týchto dôvodov sa Ústav slovenskej literatúry SAV a Občianske združenie Reminiscencie rozhodli urobiť prvý krok, koncom januára 2021 zorganizovať webinár „Pustiť sa cestou nevychodenou.“ Dr. Alžbeta Gwerková-Göllnerová (1905 – 1944), a týmto vytvorí priestor pre tých, ktorých práca a záujem môžu aktualizovať výskum a súčasne načrtnúť jeho ďalšie smerovanie.

Oproti situácii z minulosti sú dnešní bádatelia v odlišnom postavení. Viacerí sa pokúšali zrekonštruovať profil A. Gwerkovej-Göllnerovej na základe doteraz neznámych archívnych materiálov, iní zas bádali s vedomím, že jej pozostalosť bola zničená. Išlo aj o dôraz na „biele miesta“ jej biografie, ktoré majú vysoký významotvorný až mýtotočvorný potenciál, a preto sa spájajú s rizikom nadinterpretácie. Odznelo niekoľko pripomienok k paralelným a mnohokrát protirečivým výkladom jej života a diela, ktoré sa postupom času navrstvili a deformovali jej fragmentárny obraz.

Príspevky seminára boli usporiadané do štyroch hlavných tematických blokov (Žena novej doby; Literatúra a divadlo; Vo svetle novších pramenných výskumov; Gwerkovci: úskalia recepcie). Okrem aktívnych prednášateľov sa diskusie zúčastnili aj Alena Bolfová zo Štátneho archívu v Banskej Bystrici a historičky Marína Zavacká a Daniela Kodajová z Historického ústavu SAV. Diskutujúci nepriamo načrtli aj to, aký výklad môže vzniknúť dnes a podľa akého kľúča sa najčastejšie aktualizuje dostupný materiál.

A. Gwerková-Göllnerová vzbudila záujem aj ako prototyp „ženy novej doby“ (k téme sa vyjadrovali najmä Gabriela Dudeková Kováčová z Historického ústavu SAV a Libuše Heczková z Ústavu českej literatúry a komparatistiky FF UK v Prahe). Úvahy tohto typu sú cenné z niekoľkých dôvodov: umiestňujú aktivity A. Gwerkovej-Göllnerovej v kontexte širších procesov, ktoré zasiahli poprevratovú spoločnosť v 1. ČSR, a súčasne odkazujú na dobovú podmienenosť tých javov, ktoré boli považované za „nové“, „tradičné“ alebo „moderné“. Všeobecne vzaté,

je legitímne sa pýtať tiež na to, kam na emancipačnej mape umiestniť verejne aktívne, a aj preto moderné, vysokoškolsky vzdelané ženy, ktorých postoj mali skôr tradičnejší ráz a nepatrili k radikálnejšie naladeným aktivistkám a intelektuálkam. Aké široké názorové spektrum sa viazalo na vtedajšie emancipačné hnutie a aké boli jeho podoby tak v slovenskom prostredí, ako i v českom (československom) kontexte, ktorý bol A. Gwarkovej-Göllnerovej mimoriadne blízky. Aký typ zázemia, nielen finančného, potrebovala žena, keď uvažovala v tridsiatych rokoch o zamestnaní na univerzite. Či bola A. Gwarková-Göllnerová, sľubná hungaristka, „odkázaná“ na podporu profesora Bujnáka, a aké predpoklady musela ako samoživiteľka splniť, aby sa bez inštitucionálneho krytia mohla venovať výskumu.

L. Heczková priamo načrtla šírku českých kontaktov, ktorými A. Gwarková-Göllnerová disponovala ako jedna z dvoch zostavovateľiek zborníka *Žena novej doby* (druhou bola Jarmila Zikmundová, jej učiteľka z čias gymnaziálnych štúdií v Banskej Bystrici a dlhoročná priateľka). Medzi jeho prispievateľkami boli napríklad Marie Tumlířová, poslankyňa československého parlamentu, agronómka a okrem iného aj predsedníčka Združenia vysokoškolsky vzdelaných žien v rokoch 1925 – 1938, alebo česká tanečnica Milča Mayerová, zaoberajúca sa ženskou telesnosťou, ktorá je aj vďaka Karlovi Teigemu známa napríklad z Nezvalovej *Abecedy* (1926). Týmto sa otvoril priestor pre prehodnotenie funkcie A. Gwarkovej-Göllnerovej v česko-slovenskom kultúrnom prostredí a prirodzene sa položil dôraz na podoby vtedajšieho ženského hnutia. Zborník *Žena novej doby*, spoločná česká a slovenská iniciatíva, dnes slúži ako priam rukolapný doklad emancipačného „vrenia“ v medzivojnovom Československu a je svedectvom rámcov (tých „tradičných“, ale aj „moderných“), v akých sa ženské hnutie – slovenské, ale aj české – pohybovalo.

Vedecké ambície A. Gwarkovej-Göllnerovej sa dlhodobo viazali na hungaristiku a najmä na podporu dialógu medzi Čechmi, Slovákmi a Maďarmi v Československej republike. Myšlienka úzkej, partnerskej kultúrnej spolupráce sprevádzala jej prekladateľskú činnosť a determinovala témy, ktorými sa vo svojich článkoch zaoberala. Autorskú „bodku“ za Uhorskom položila aj vo svojich literárnovedných prácach, najmä v štúdiu *Zemani a ľud v diele Kálmána Mikszátha* (1933), v ktorej svojším spôsobom komentovala zvyky a naturel uhorských šľachticov. V súlade s demokratickým presvedčením vystupovala jednoznačne kriticky voči privilegovaným vrstvám, čím nepriamo afirmovala Československú republiku a jej oficiálny demokratický nádych, ale aj modernizačný, občiansky étos. Je zreteľné, že vo svojich odborných a vedeckých prácach „slúžila“ štátu a kritizovala maďarizáciu ako obdobie útlaku, no súčasne „štát“ jej garantoval slobodu výskumu, o ktorú veľmi stála. Z pohľadu jej vedeckej profilácie to bola najmä sociológia literatúry, ktorú sa snažila rozvíjať a ktorú na sklonku tridsiatych rokov študovala aj v Paríži na Sorbone.

Anikó Dušíková z Katedry maďarského jazyka a literatúry FiF UK komentovala prínos A. Gwarkovej-Göllnerovej v oblasti výskumu maďarskej literatúry a kultúry 19. storočia a zameriavala sa najmä na jej pokus vyňať dielo J. Eötvösa z rámcov nacionálnej interpretácie. Na príklade viacerých dobových ohlasov sledovala A. Dušíková predovšetkým nie vždy prietivé hodnotenia hungaristických prác A. Gwarkovej-Göllnerovej, často pochádzajúce z menšinového prostredia slovenských Maďarov žijúcich v 1. ČSR. Týmto nepriamo otvorila priestor pre tému

190 politizácie humanitných vied a ich fungovania v dobovom, často ideologicky podmienenom horizonte vnímania. A. Gwerková-Göllnerová sa napokon v habilitačnej práci o J. Eötvösovi (1937) chcela vymaniť zo zúženého konceptu literatúry ako beletrie (Nekula 2019: 55), smerovala k chápaniu J. Eötvösa ako komplexnej osobnosti, aktívnej v literárnej, politickej a kultúrnej sfére. Je preto naďalej zaujímavé sledovať, či a ako sa vo svojich literárnovedných a kultúrnohistorických interpretáciách zbavila tradičných rámcov národnej filológie a aké analytické prostriedky jej boli vlastné. Rovnako zaujímavé by bolo zistiť, či skutočnosť, že po získaní doktorátu na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe študovala v Bratislave pár semestrov právo (čo podrobne zmapovala Martina Gajdošová z Katedry teórie práva a sociálnych vied FiF UK), sa neviazala náhodou na jej hungaristické ambície, keďže do Bratislavy sa vybrala po stopách „svojho“ profesora Bujnáka.

Po roku 1948 sa občasne reflektovala aj pedagogická činnosť A. Gwerkovej-Göllnerovej. Je zrejmé, že ide o jedinú sféru jej pôsobenia, ktorá ju dovoľuje zachytiť očami pamätníkov, jej banskoštiavnických žiakov (k nim patrili napríklad E. O. Bakoš, herci Július Pántik a Gustáv Valach). Naliehavou otázkou ostáva, akú stratégiu fungovania si A. Gwerková-Göllnerová zvolila v štátnej škole, Gymnáziu Andreja Kmeťa v Banskej Štiavnici, v ktorom pôsobila po vzniku Slovenského štátu. S množstvom pripomienok k téme prišiel Karol Hollý z Historického ústavu SAV, ktorý sa primárne zameriaval na fondy banskoštiavnickej školy. Atmosféru, ktorá sprevádzala nástup A. Gwerkovej-Göllnerovej na post profesorky štátneho gymnázia, zhrnula priliehavo vo svojich spomienkach *Cela č. 20* napríklad Mária Janšáková, manželka Štefana Janšáka, z politických dôvodov väznená v roku 1939 v Ilave: „Neviem, z koho vyšla táto myšlienka, ale súčasný politický režim je toho názoru, že Slovak znajúci francúzsky alebo anglicky je touto skutočnosťou nebezpečný Slovensku. Z obavy pred temnou komorou bola som teda trochu v rozpakoch, čo mám priznať“ (Zavacká 2018: 123). K. Hollý narazil na viaceré oficiálne dokumenty, ktoré A. Gwerková-Göllnerová podpísala alebo priamo koncipovala, a upozornil aj na jej dobrý vzťah s riaditeľom banskoštiavnickej školy Jozefom Solčánym, predsedom miestneho odboru Matice slovenskej, ktorý nastúpil na riaditeľský post po zmene režimu. „Oficiálnu“ výkladovú líniu doplnila Anna Grusková, predsedníčka Občianskeho združenia Reminiscencie. Pýtala sa na pedagogické iniciatívy A. Gwerkovej-Göllnerovej na pôde gymnázia, najmä na jej pôsobenie v Samovzdelávacom krúžku Andreja Kmeťa a prípravu inscenácie divadelnej hry Vladimíra Hurbana Vladimírova *Záveje* (1913), ktorej názov priliehavo vystihol aj neistotu existenčnej situácie, v ktorej sa A. Gwerková-Göllnerová spolu s manželom Edmundom Gwerkom po roku 1938 ocitli. V diskusii sa objavilo viacero relevantných otázok týkajúcich sa limitov spolupráce s režimom vojnovy Slovenskej republiky, stratégií záchrany po zmene politického ovzdušia alebo náročnosti situácie, v ktorej po roku 1938 fungoval inak zmyšľajúci jednotlivec.

V tejto chvíli vieme veľmi málo o tom, ako sa antifašisticky orientovaná A. Gwerková-Göllnerová zúčastnila Povstania alebo aké funkcie plnila v banskoštiavnickom Revolučnom národnom výbore. Je pritom možné domnievať sa, že patrila k demokratickej línii odboja a jej prvorepublikový životopis bol prekážkou, aby sa jej príbeh jednoznačne podieľal na hrdinskom odkaze boja proti fašizmu, ktorý bol podstatnou súčasťou legitimizácie povojnovej slovenskej politickej kultúry. Okrem toho nemožno zabudnúť ani na to, že (podľa zistení Zsófie Kiss-Szemán

z Galérie mesta Bratislavy, ktorá sledovala interpretácie prác E. Gwerka) existuje predpoklad, že vo výklade E. O. Bakoša došlo k významovému posunu obsahov slovakistických štúdií A. Gwerkovej-Göllnerovej zo štyridsiatych rokov, z obdobia jej pedagogickej a výskumnej práce v Banskej Štiavnici. Úskalia recepcie odkazu A. Gwerkovej-Göllnerovej skôr nabádajú k opatrnému, selektívnemu štúdiu sekundárnych zdrojov. Hlavné obrysy jej posmrtného obrazu spreď roku 1989 však tvoria tri kľúčové slová: talent, obeť, antifašistka. Výrazný interpretačný posun je napokon vidieť už teraz, v tejto fáze výskumov a v aktuálnom hodnotení jej života a diela.

Na seminár bude nadväzovať príprava monografie, ktorá sa okrem prehĺbených sond k téme pokúsi ozrejmiť aj to, čo tento konkrétny príbeh môže povedať o slovenskej kultúre, jej československej minulosti a jej aktuálnej schopnosti sebareflexie. Súčasťou publikácie budú okrem iného edične spracované viaceré dostupné archívne pramene, ktoré (ako písal J. Ševčík) pôsobia dojmom, že ich prostredníctvom sa „dotýkame zvyškov niečoho skutočne skutočného“ (Ševčík 2008: 12). Autorský kolektív, ktorý otvoril diskusiu počas vedeckého seminára, je prirodzene mnohohlasný a pracuje odlišnými metodologickými postupmi. Základnou výzvou je síce opätovný pramenný výskum, ale aj ďalšia heuristická a analyticko-interpretácia práca. A nakoniec je tu aj skutočnosť, ktorá rámcuje stav veci: plánovaná publikácia, vzhľadom na nedostupnosť pozostalosti A. Gwerkovej-Göllnerovej, bude limitovaná zdrojmi, ktoré sú aktuálne k dispozícii. V týchto súvislostiach je nevyhnutný aj priliehavý koncepčný návrh, ktorý dovoľí primerane prezentovať osobnosť A. Gwerkovej-Göllnerovej akademickej a širšej verejnosti tak, ako je to v tejto chvíli možné.²

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 2/0050/18 *Antitradicionalisti. Spory o kultúrny model v tridsiatych rokoch 20. storočia*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Magdalena Bystrzak, PhD. Doba riešenia: 2018 – 2020.

Archívne pramene

Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, osobný fond Vavro Šrobár, list A. Gwerkovej-Göllnerovej a iných Vavrovi Šrobárovi, sign. 173 B 22.

Pramene

GÖLLNEROVÁ, Alžbeta, 1930. Počátky reformace v Banské Bystrici. Předběžná studie. *Bratislava*, roč. 4, č. 4-5, s. 580-612.

GÖLLNEROVÁ, Alžbeta – ZIKMUNDOVÁ, Jarmila, ed., 1939. *Žena novej doby. Kniha pre národnú výchovu ženy*. Bratislava: nákladom vlastným.

2 Príbeh A. Gwerkovej-Göllnerovej sa bude popularizovať aj jazykom iných médií. A. Grusková z Občianskeho združenia Reminiscencie a spoluorganizátorka spomenutého vedeckého podujatia pracuje okrem iného na filme *Žena novej doby*, ktorý realizuje v spolupráci s Divadlom Štúdio tanca v Banskej Bystrici.

192 **Literatúra**

roč. 68, 2021, č. 2

- ŠEVČÍK, Jiří, 2008. Archív jako dílo umění, umění jako archivní výskum. In *(A)symetrické historie – zamlčené rámce a vytěsňené problémy. Sborník k sympoziu o antologiách českého a slovenského umění 2. poloviny 20. století*. Praha: VVP AVU, s. 9-18.
- NEKULA, Marek, 2019. Franz Kafka a historiografie národních literatur. In PETRBOK, Václav – SMYČKA, Václav – TUREK, Matouš – FUTTERA, Ladislav, ed. *Jak psát transkulturní literární dějiny?* Praha: Akropolis, s. 55-77.
- ZAVACKÁ, Marina, 2018. *Ludácka prevychová. Mária Janšáková v Ilave roku 1939 a jej Cela č. 20*. Bratislava: Artforum.

Mgr. Magdalena Bystrzak, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: Magdalena.Bystrzak@savba.sk